

ПРИЛОЗИ

НЕКЕ ПОЛИЦИЈСКЕ МЈЕРЕ АУСТРИЈСКИХ ВЛАСТИ У БОКИ КОТОРСКОЈ ЗА ВРИЈЕМЕ ПРВОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

(према новинским и архивским подацима)

У аустријском систему одбране источне стране Јадрана од потенцијалног непријатеља, Бока Которска је била, поред Пуле и свакако испред Шибеника, врло драгоцјена са своја четири морска рукава, херцегновским-топљанским, тиватским, рисанским и которским, одвојених један од другог пролазима, кумборским и Веригама, и са много утврда око њих и изнад њих, међу којима се истицао нарочитим наоружањем Врмац (768 м висине) и на самоме улазу у Боку рт Оштро и насупрот њему оточић Мамула, Бока Которска сматрала се њима неосвојивом тврђавом. И доиста, заузеће Котора показало се у рату немогућим. „Славни отпор те луке једно је од изненађења овога рата“ — писао је лондонски »Times«. ¹а То је било зато што су многи сматрали да се Котор не може бранити због доминантног положаја Ловћена. Међутим ни бомбардирање с Ловћена није било уродило неким већим успјехом. Једино је због њега Аустрија морала напустити у самоме почетку рата мјеста која су се налазила испод њега непосредно угрожена: Побори; манастири Прасквица, Дуљево, Градиште и Режевићи, Вечићи, Сутвара, Подострог, Будва, Брајићи, Врановићи, Шишићи и Главатичићи.

Драгоцјена како је била, Бока је била љубоморно чувана зато је свака криза у царству силила на јачање будности у њој. Већ у доба гласовитог велеиздајничког процеса у Загребу (1909), нагннули су у јужну Далмацију, у Дубровник и Боку Которску, бројни полицијски агенти. Склони сумњичењу и не показујући према никоме повјерења, налазили су непријатеље и тамо гдје их није било. Тако су били дошли на глас са својих глупости у претјераној ревности вршења службе. Међу многим глупостима забиљежена је и ова: у прољеће 1912. био је ухапшен заступник на Царевинском вијећу Нијемац Einspinner кад је разгледао лепе поте Боке. Агентима се учинио шпијуном. Бит ће га узели за Ср-

¹а »Times« у чланку »French fleet in the Adriatic« (Француска морнарица на Јадрану) — „Народни лист“, Задар, бр. 12 од 10. фебруара 1915.

бина.^{1б} Стара Vachova патента из 1854, која је давала полицијским органима право на кажњавање до 14 дана затвора, била је злорабљена на нечувен начин. За све то налазило се ипак оправдања у Бечу у потреби надзирања границе према Црној Гори.

Већ прије навјештаја рата Србији 1914, полиција је покушала преко својих агената и плаћеника, у договору са оно мало франкофуртимаша^{1ц} којих је било у Котору, и у томе граду извршити погроме над Србима и њиховом имовином. Било је доведено неколико Шкаљара и Муљана, али на глас да иду Грбљани, одустали су од своје намјере.² Појачан је поново број полицијских агената с агентима из Трста, па је из Трста стигао и сам дворски савјетник, управитељ тршћанског редарства Mahkovecz да руководи првим мјерама.³ Као и у осталој Далмацији, преметичне су биле прве које су се проводиле у Котору и по осталим мјестима Боке. Нијесу дале резултата. Нека писма из Србије била су заплијењена у стану начелника Херцег-Новога Јефте Гојковића и старјешине Српске соколске жупе на Приморју Мирка Комненовића. Ни она нијесу имала неку политичку важност.⁴

Самим навјештајем рата, сва је Бока претворена у тврђаву. Војничка је управа преузела сву, пуну власт. „Док је дио политичког котара Котора био поприште ратних операција, морао сам“, признаје и сам далматински намјесник гроф Атемс, „препустити у првом реду самој војничкој власти да предузима за то потребне одлуке унутар утврђеног подручја против српских елемената сумњивих за вођење рата“,⁵ па набраја: „хапшења односно конфинирање бројних Срба, пролазно узимање талаца, између осталог грчкоисточног епископа Боберића итд. итд. „Ни которски католички бискуп Учелини није био поштеђен. Није се смио мицати из Котора, био је заточен у њему. Свемоћан у Боки био је заповједник Котора Rittmeister Karl Ваха. Затварао је, интернирао, премјештао, како му се прохтјело, обустављао дјелатност друштава, односио њихове архиве. Тако је „из разлога војничких интереса“ дао запечатити просторије „Славјанске читаонице“ у Доброти, извршио преметачину у приватном стану

^{1б} Из говора народног заступника Бианкинија у Царевинском вијећу. Stenographisches Protokoll. Haus der Abgeordneten, XXI Session, 173 Sitzung, Donnerstag, den 13. November 1913. — „Народни лист“, бр. 93 од 19. новембра 1913.

^{1с} Франкофуртимаша — франковци и фуртимаша (клерикалци) од латинског прилога *furtim* (прикривено, закулисно).

² „Црвена Хрватска“, Дубровник, бр. 22. од 18. јула 1914.

³ „Наше јединство“, Сплит, бр. 62. од 14. јула 1914.

⁴ „Народни лист“, бр. 58 од 22. јула 1914.

⁵ Хисторијски архив, Задар (даље: Х. А. З.): Президијални тајни списи Далматинског намјесништва, категорија »Atti ripartiti«, год. 1914, сноп II а, фасц. 1914/15, св. 681: из извјештаја Намјесништва »Politische Zustände in der Bocche di Cattaro. Haltung des Klerus« (Политичке прилике у Боки. Држање свећенства) Рес. бр. 7410 од 2. аугуста 1914. Министарству за боштовље и наставу.

њенога предсједника каноника дон Антуна Милошевића, дао однијети четири вреће списа и рукописа.⁶ Дакако, однесени дио архивалије те најстарије далматинске читаонице потпуно је пропао. Дирнуге су и школе. Которска је гимназија премјештена у Задар, а наутичка и основна школа су затворене. Которско поглаварство преселило се из Котора у Херцег-Нови, у сједиште своје експозитуре. Сам поглавар, савјетник Намјесништва Владимир пл. Будисављевић, био је једини котарски поглавар у Далмацији из нашега рода. Сви други били су или Нијемци (Szilva у Сплиту и Ренкин у Дубровнику) или домаћи Талијани (Simonelli у Задру, Калебић у Шибенику, Лана у Сињу итд.). Будисављевић се већ дуже времена налазио на допусту. Вјеројатно да је то био присилни допуст наметнут му од стране војне власти. Замјењивао га је хварски поглавар Никола Giurpanovich, такођер домаћи Талијан. То је трајало краће вријеме, јер је Giurpanovich отишао у Сарајево скупа са савјетником Намјесништва Шкарићем, обојица додијељени заповједајућем генералу и земаљском поглавици за Босну и Херцеговину Поћореку, на кога су, избијањем рата, пренесена овлаштења и далматинске политичке управе. Али се ускоро поново вратио у Боку Которску. Иако је барон Гизл, аустријски посланик на црногорском двору, заговарао код свога надлежног министра да се Будисављевићу даде наслов првог дворског савјетника — титуларни је већ имао — и пожалио се што „тај одлични чиновник није био одликован за вријеме анексионе кризе“, па је истицао његову „обазривост, такт и рутину“, што је било нарочито важно за которски котар „због његове важности — слично као Тренто у Тиролу — гдје је пучанство у многобројним односима са Црном Гором и чија осјећања само су дијелом без приговора“,⁷ војна власт остала је и послеје тога неповјерљива према њему.

Мобилизовано војништво навалило је августа мјесеца у Боку, и све су цијене животним намирницама, па и онима прве потребе, нагло скочиле. Исељене су већ у самом почетку обитељи (жене и дјеца) војних и грађанских намјештеника. Више породица склонило се у Сплит. Сам Котор је евакуиран.⁸ Био је исељен такођер и дио пучанства, нарочито из источних опћина, као

⁶ Милош Милошевић: „Славјанска читаоница“ у Доброти и препорудна културно-политичка струјања“, Задарска ревија бр. 1/1963. стр. 2.

⁷ Х. А. З.: као под бр. 5, св. 681: концепт Гизлова писма Министарству вањских послова у Бечу. Гизл је био раније војни аташе аустријске амбасаде у Цариграду, гдје је, држећи се линије аустријске вањске политике, био од велике помоћи младотурском режиму у његовој политици угњетавања балканских народа, па је на име заслуга био постављен за аустријског посланика у Црној Гори. Кратко вријеме прије избијања првог свјетског рата био је премјештен — већ је тада био генерал — у Београд за аустријског посланика. Особно је предао српској влади аустријски ултиматум који је довео до рата. На Цетињу га је замијенио уочи Св. Саве 1914. нови посланик Ото.

⁸ „Наше јединство“, бр. 71 од 29. српња 1914.

нпр. грбальске, које су биле Црногорцима прве на удару. У Задру је формиран при Намјесништву Помоћни уред за далматинске бјегунце. За њих је створено „Заједничко склониште“ у Арбанасима код Задра, а привремено су се смјештали и у самој Задру, у редарственим затворима у војарни »Quartieroni«. Исељивање се опетовало у више наврата, па су бјегунци размјештени касније и у друга мјеста покрајине. Тако је савјетник Намјесништва Голф, који је руководио Помоћним уредом, предао 13. новембра 1914. у Квртиероне неке бјегунце из Врановића, општине Грбаль, тежаке, православне: Ника Вукасовића пок. Јове и пок. Манде од 60 година, Перу Дракуловића пок. Ивана (56 година), Лазу Бубању Станкова и Стане (14 година) и Влаха Ђурановића од Андрије и Иване (15 година). Више је бјегунаца, неколико стотина, упућено и изван Далмације, у нека мјеста Крањске међу словенско пучанство, у котаре Крања, Loitscha, Radmannsdorfa i Rudolfswerta. Тамо су били смјештени и бјегунци из Галиције, њих преко 5000. „Изузев Маре Драшковић која, склоњена на добро Bretenau, котар Rudolfswerta, прима за себе и петоро дјеце војнички допринос за уздржавање“, каже се у извјештају Земаљског президија за Крањску, „сви су потпуно без средстава. . . Нарочито се све више осјећа код њих што немају одговарајућу зимску одјећу и обућу. Земаљски президиј поново скреће пажњу да далматински бјегунци, навикнути на топлију климу, лоше подносе сурову климу Крањске. Не могу се привикнути ни на храну која је обична у овој покрајини, зато се осјећају несрећни и жељели би се вратити у свој завичај. . . Препоруча се да се склоне, прије наступа љуте зиме, у јужне крајеве“.⁹ Као политички сумњиви допраћени су из Мостара од Тврђавног заповједништва (»Festungskommando«) као бјегунци с тим да се интернирају у унутрашњости Монархије: 13-годишња дјеца Јово Јовановић Лукин и Јово Вучетић пок. Леса, обојица из Ораховца (Котор), и с њима Стево Тојковић пок. Ђура, р. 1852 у Наљежићу (Грбаль), посједник; Урош Мазарак Томин, р. 1897. у Грбљу, Славо Кривокапић пок. Александра, р. 1882. у Перасту, писар, и Тодор Вукасовић од 47 година из Кавача, сви православни. За дјецу каже се да хоће својим родитељима у Ораховца.¹⁰

⁹ Х. А. З.: као под бр. 5, св. 681: допис Земаљске владе за Крањску Далматинском намјесништву бр. 2588/Моб од 11. децембра 1914, а тако исто и извјешће Земаљског пресидија за Крајнску бр. 2115/Моб, Љубљана 13. новембра 1914.

¹⁰ Х. А. З.: као под бр. 5, св. 681: допис задарског Котарског поглаварства, редарствени одсјек од 22. новембра 1914.

Као тврђава, Бока Которска је била опасана са свих страна и одвојена готово кинеским зидом од остале Далмације, зато су се тешко пробијали гласови о томе шта се стварно дешавало у њој. Нешто су доносиле новине, али се нико није могао поуздати у њих. Новине блиске влади, тзв. конфидентске, доносиле су и за ближе крајеве преурањене и претјеране вијести које су показивале очиту тенденцију застрашивања. Нарочито се истицало у томе сплитско „Наше јединство“ које је јављало да је у Котору ухапшен народни заступник Вукотић и цијела његова обитељ, и женске с дјецом“, па онда још да су „ухапшени по свој Боки и у Котору начелници свију опћина и од сваке опћине по три присједника“, и да је ухапшена Олимпија, супруга Ђура Вукотића.¹¹ Све је то било претјерано. На Мамулу су били доспјели из Сплита таоци Васо Бјеговић, др Иво Тартаља и Јуре Врцан који у били допратили до Неума војнике, судетске Нијемце, на њихову путу до српске границе, а онда су били упућени у Херцег-Нови. Били су пребачени на Мамулу и нашли су на њој Бокеље: начелника Херцег-Новога Гојковића, опћинске присједнике Илију Антељевића и Уроша А. Мандића, старосту Српске соколске жупе на Приморју Комненовића, капетана Видовића из Рисна, пароха и окружног протопресвитера рисанскога Николу Мицора, пароха Камена Марка Станишића и много других. То смо дознали од њих кад су се с пута вратили к нама, који смо били такођер ухапшени, у Сплит. Међу Бокељима на Мамули била је затворена и Олга Рачета. Сјећајући се ње, дм (дон Мате Шкарица?) написао је пригодом њене смрти 1918.: „Кренусмо као први таоци на неком транспорту из Сплита за Боку. Бијаше 12. августа. У Херцег-Нови. . . Мамулу. Стража нас уведе у казамате. Нађосмо их затрпане. Између толиког свијета угледасмо и једно женско биће. . . Мјесто да ми њу тјешимо и соколимо на оном језивом мјесту, она је, насупрот, нас попут добре мајке тјешила и разговарала, дочарујући нам боље дане. Она је у њих вјеровала и ту вјеру нама удахњивала. Како ли је угодно било њезино причање кад би нам стала казивати како се првих дана тешко, онако крушна, пењала на басамаке Св. Ивана, тврђаве више Котора! И друге појединости ратних догађаја. Нас тројица не остадосмо дуго на Мамули. . . три дана“.¹² На Мамули били су такођер Божо Вукотић, опћински присједник Херцег-Новога, Крсто Поробић и брат му Перо, ожењен кћерком црногорског војводе Стевана Вукотића, полубрата краљичина, и поштански мајстор Данило Миајловић. Осим тих, били су затворени у тврђави Св. Ивана изнад Котора народни заступници Божидар Вукотић и парох Котора Јово Бућин. Све затворене у тврђавама војна власт сма-

¹¹ „Наше јединство“, бр. 70 од 28. септља 1914.

¹² „Ново доба“, бр. 39 од 18. јула 1918.

трала је таоцима. Таоци су се узимали да се њима осигурају војнички транспорти или да се заштите војничке или ераријалне зграде против нападаја од стране домаћег пучанства, па у случају да се не нађу одмах зачетници, имали су бити smakнути.

Сви ти мањи су дио оних који су били ухапшени. Њихова имена нијесу новине смјеле више јављати. „Обзиром на утисак који сличне вијести могу да побуде унутра и изван покрајине, одређујем“, каже се у брзојавној одлуци Предсједништва Далматинског намјесништва котарским поглаварствима, „споразумно са државним надодвјетником да новине не смију донашати имена нити уопће вијести о политичким ухапшеницима“.¹³ У том смислу јавило је сплитско „Наше јединство“ (бр. 84 од 13. коловоза 1914); „О ухапшеницима више не доносимо, јер цензура не дозвољава“. Цензура се, дакле, испријечила, па је тај избор обавјештавања јавности пресахнуо. Имена политичких ухапшеника у Далмацији донио је Оскар Тартаља, али то су ухапшеници који су прошли кроз сплитске и шибенске тамнице. Нема Бокелја међу њима. Ухапшени у Боки остали су у тој области. Нема њих ни у Кристе Доминковића који је побиљежио углавном Дубровчане и, осим њих, само оне с којима се сусретао кад су га бацали из једних у друге тамнице.¹⁴ Ни у Задарском архиву нијесу забиљежени из разлога што је војна власт Боке доносила самостално све те одлуке без ингеренције Намјесништва.

Забиљежена су имена неких Бокелја, којима је заплијењен иметак због злочина дезертерства и велеиздаје и злочина против војне државне моћи (§ 327 војног закона): Ђуро Ј. Бан. р. 1889. у Главатима (Грбаљ), Мирко Ђ. Миловић, р. 1885. (Кртоле), Илија М. Стијеповић, р. 1883. (Рисан), Видак Радојчић, р. 1877. (Драгаљ — Рисан), Ђуро Зеновић пок. Саве, р. 1842. (Крстац), осуђен на смрт од стране пријеког суда, што је био гувернер у Будви за вријеме окупације црногорске; као дезертери пријављени су од стране Покрајинског школског вијећа за Далмацију учитељи: Никола Ђукић (Сутвара), Марко Кадија (Пријеради), Сава Поповић (Мишић—Ђурмани), Урош Давидовић (Градиште), Никола Микијел (Главатичићи), Петар Поповић (Новосеље) и Тома Рађеновић (Паштровићи). За учитеља Ива Митровића каже се да је био осуђен од стране Команде ратне луке у Котору 3. августа 1916. бр. 620 16/44 због злочина против државне војне моћи, али да је би помилован на 12 година тешке и пооштрене тамнице. Спомине се и учитељ Иво Поповић у Режевићу, осуђен због покушајног дезертерства и стријељан 4. новембра 1914.¹⁵ Ти нису, вјеројатно, били ипак једини.

¹³ Х. А. З.: као под бр. 5, св. 681: брзојавка бр. 4597 од 3. августа 1914.

¹⁴ Оскар Тартаља: *Велеиздајник* — Моје успомене из борбе против црно-жутог орла, Загреб—Сплит 1928, тис. С. Albrecht (Д. Шрепел), Загреб — Кристо П. Доминковић: *Пилци и кржине* — Успомене и рефлексје из таоштва и интернације 1914—1917, Дубровник, 1922.

¹⁵ Д. А. З.: као под бр. 5, кат. Прот. Р. год. 1915/1918, сноп I а, св. 694.

Читав један спис Которског поглаварства под насловом »Familie Popović aus Durmani« бави се породицом Поповић из Ђурмана. За њу се заинтересирала Команда 47. пјешадијске дивизије (К. и. К. 47 Infanterie Truppendivisionskommando), даље: ТДКА, која је имала своје сједиште у Херцег-Новом. За главу породице Поповић каже се у спису да „је био одликован у доба анексионе кризе златним крижем са круном на предлог тадашње „Стационарскоманде“ у Сутомору и да има 6 синова и 2 кћери. Од синова: „Марко, парох Херцег-Новога, ожењен кћерком црногорског попа Сава Поповића, негдашњег пароха у Бару, сада је у Бару гдје се нашао у часу избијања рата; други син, Иво, по војном пријеком суду 4. т. м. стријељан, учитељ у Режевићима, опћина Паштровићи, и он са Црногорком вјенчан из Бара“ (већ прије споменут); „трећи син, Саво, дезертирао у Црну Году након објаве мобилизације, учитељ у Ђурманима (Мишић), жена му католикиња из Сутомора. Његов бијег изазвао запрепаштење. Вриједио је као лојалан грађанин. Четврти син, Илија, парох у Ђурманима, и он Црногорком ожењен“; па слиједи: „Мило, нежењен, већ седам година у Америци, јавља се ријетко својима и Васо: слуша право у Бечу. Једна кћерка удата је за некога Илију Н. Поповића, који је прије рата боравио у Цариграду, па је и он, кад их је ц. и. к. конзулат позвао да се врати кући на удовољење војне дужности, мјесто кући, побјегао у Србију.¹⁶

Поред преметачина и хапшења, обустављена је, као и у осталој Далмацији и у другим нашим крајевима на југу Монархије, и у Боки Которској, одмах на почетку рата, дјелатност ових друштава: 1. Српског дома, Херцег-Нови, 2. Српске читаонице, Рисан, 3. Жупе српских соколских друштава на Приморју, Херцег-Нови, 4. Српског сокола, Бијела, 5. Српског сокола, Ђеновићи, 6. Српског сокола, Д. Ластва, 7. Српског сокола, Херцег-Нови, 8. Српског сокола, Будва, 9. Српског сокола, Котор, 10. Српског сокола, Рисан, 11. Напредног кола, Котор, и 12. Хрватског сокола, Котор.¹⁷ У свим тим друштвима, још прије одлуке о обустави дјелатности, власт је извршила преметачине, заплијенила и однијела архиве, похапсила, судила и интернирала управне органе (старосте, вође, тајнике, благајнике, итд.). До распушта друштава дошло је постепено од краја 1915. до прољећа 1916. и једнако тако до постављања скрбника за имовину у ликвидацији у прољеће 1916.

¹⁶ idem: ТДКА, Res/бр. 780 од 12. новембра 1914. — Которско поглаварство бр. 1740 од 24. новембра 1914.

¹⁷ Х. А. З.: као под бр. 5, год. 1916, сноп II а, св. 687: из пописа „српско-хрватских и талијанских друштава, која су услед свога дјеловања погубељног за државу, била од почетка рата досада распуштена“, објављена у „Објавитељу далматинском“ (Шибеник, субота 1. травња 1916) од стране далматинског Намјесништва бр. R 370/31 ех 1915.

На тражење Министарства унутрашњих послова Намјесништво је позвало своја подређена поглаварства да „тачно претраже имовник распуштених друштава, уколико се исти налазе у похрани код њих, и да се тачно установе свезе које су постојале између далматинских друштава и босанско-херцеговачког и српског соколства. . .“, тј. савеза гимнастичких друштава у Србији. Тада је изнесен и разлог за обуставе њихове дјелатности ријечима: „с обзиром на доказну припадност српског соколства у Далмацији к организацији српског соколства у Краљевини Србији, којој је било под водством „Народне одбране“ намијењена задаћа да приправи рат против аустро-угарске Монархије“.¹⁸ То питање потакао је у априлу 1916. својим брзојавом и главнокомандујући генерал Саркотић, који је замијенио Поћорека, само нешто другачије формулирано: „да ли у Далмацији још постоје соколска друштва, да ли су забрањена заувјек или само за вријеме трајања рата“, на шта је Намјесништво одговорило такођер брзојавно: „да су сва српска соколска друштва, као и компромитирана хрватска, засвагда распуштена и да су им постављени скрбници“ и додао: „Нека соколска друштва још постоје, међу којима 5 правашких, али и они ништа не раде“.¹⁹ Правашка друштва била су пркос-друштва, основана из пркоса, против хрватских и српских друштава, да би се супроставила њиховој организацији, њиховим савезима, који су преко „Свеславенског соколског савеза“ у Прагу представљали снажну опћу антиаустријску организацију славенских народа у Монархији. И бечко Министарство и главнокомандујући генерал бринули су бригу и 1915. и 1916. године о соколским друштвима, с очитом намјером не би ли се прикупио нови материјал за бечку тезу да је Србија крива за рат. То зато што ни процес против атентатора у Сарајеву, ни велики бањалучки, ни травнички, ни мостарски процес, ни други мањи попутни процеси против појединаца у свим нашим странама нијесу дали правог материјала који би могао оправдати пред историјом Аустро-Угарску што је њеним ултиматумом Србији изазвала први свјетски рат.

Предлажући међу осталим друштвима и распуштање которских друштава „Хрватски сокол“ и „Напредно коло“, Которско поглаварство изнијело је ову мотивацију: „Друштво „Хрватски сокол“ у задње вријеме (прије букнућа рата) све то веће симпатије исказивало је идеји српскохрватске слоге те је давало овим тежњама у свакој пригоди и видљивог израза, било учествовањем у забавама и вјжбама српских соколских друштава — у

¹⁸ idem: као под бр. 5, год. 1916, сноп II а, св. 687: Министарство унутрашњих послова бр. 27.203 од 28. децембра 1915 — Намјесништво бр. 370 од 17. вељаче 1916.

¹⁹ idem: Miscellanea XII, поз. 32, брзојав бр. 649/31 од 21. априла 1916. — Милан Ж. Живановић: *Дубровник у борби за уједињење 1908 — 1918*, изд. Историјског института у Београду, 1962, стр. 126.

тим су приликама хрватски соколаши носили и српске тробојнице — било позивањем српских друштава на своје властите забаве и приређивањем заједничких вјежаба (забава). — Друштво „Напредно коло“ није се, додуше, као такво јавно истицало, али су зато његови поједини чланови, који су се регрутирали највећим дијелом из редова хрватске и српске которске омладине, настојали да сваки на свој начин раде око постигнућа сврхе друштва (буђење међу члановима грађанске и народне свијести и ширење здраве поуке), при чему се нијесу ограничавали на саме чланове друштва, већ су радили и изван истога, а особито код средњошколске младежи. У којем су смислу ову задаћу вршили, могло се најбоље видјети из разних ђачких манифестација дотично демонстрација и штрајкова те из понашања многих ђака према мјерама власти, за које нијесу имали него презира и осмјехивања, радећи регби у смислу програма југославенске националистичке омладине и њених органа: „Вал“, „Омладина“ и „Застава“. На крају се каже: „У случају да би се имао за сва у овом котару до сада распуштена друштва: Српски соко у Котору, Бијелој, Ђеновићу, Рисну, Херцег-Новом, Жупа српских соколских друштава на Приморју, Српски дом у Херцег-Новом, Српска читаоница у Рисну именовати скрбник, предлаже једног заједничког скрбника Крунослава Радоша, судбеног канцелисту. Предлози не обухваћају опћине Грбаљ, Будва, Паштровић и Спич“. Те су опћине, налазећи се испод Ловћена, биле напуштене у почетку рата од стране Аустрије, па их је запосјела Црна Гора.²⁰

На ту српско-хрватску слогу, на „србофилизам“, који „је преотео маха на запрепашћујући начин у подручју ратне луке прије избијања рата“, ТДКА оборила се још раније, 11. маја 1915, у својим извјештајима које је била управила Намјесништву и Министарству рата.²¹ Из тога се развила богата кореспонденција, у којој је учествовало „осим Намјесништва и Министарства рата, и Министарство за богоштовље и наставу у Бечу, које је стварно било и једино надлежно, јер су све стријелице биле уперене против свећенства, више православнога неголи католичкога. Њега се кривило због крајње незадовољујућега политичког стања у Боки Которској, у којој је народ показивао отворено непријатељство према Монархији. Извјешћа ТДКА била су предлог „за радикално санирање политичког стања у Боки“, како то каже На-

²⁰ X. A. 3.: као под бр. 5, год. 1916, сноп II а, св. 687: допис Которског поглаварства Res. бр. 2079 од 28. децембра 1915.

²¹ idem: као под бр. 5, св. 681: Намјесништву Res. бр. 3/417 под насловом »Politische Zustände im Kriegshafen. Griechisch-orientalische Geistlichkeit« (Политичке прилике у ратној луци. Грчкоисточно свећенство) — Министарству рата Res. бр. 3/418 под насловом: »Politische Zustände im Kriegshafenbereiche, Abschnitt: Geistlichkeit« (Политичке прилике у подручју ратне луке. Одсјек: свећенство).

мјесништво,²² „које се прије свега односи на поступак грчкоисточног клера и учитељског особља“. Предлог је војничка власт поднијела „на основу учињених запажања сада, након што су ослабиле ратне операције,²³ тражећи да „се мијења политички курс којим би требало ићи у Далмацији“.

I. Извјешћујући Намјесништво, ТДКА сматра оправданим „што се морала латити у почетку рата неких мјера према грчкоисточном свећенству“, али се боји да „би оне биле, наравно, каддре изазвати последице рата јаку реакцију, кад би старе прилике опет имале узети маха“. Напротив, „ако се хоће прекинути старим политичким курсом и прећи на други у интересу државе“, тада би те мјере „морале бити ипак поздрављене као први корак ка скретању у нову политичку колотечину“. Иако ТДКА налази да „се данас још не може одредити час када ће се вратити у Боки нормално мировно стање“, скреће ипак Намјесништву пажњу „на питање политичког курса којим би требало ићи у Далмацији, а нарочито на питање грчкоисточног свећенства“.

Та брига за будућност већ у 1915-тој години рата, док рат још траје, а трајат ће још три године, не зачуђује. Њоме се пуне ступци новина, о њој се говори у пештанском парламенту о њој би било ријечи и у бечком другом парламенту дуалистичке Монархије, да царев рескрипт већ у почетку рата није одгодио његова засједања на неодређено вријеме, о њој, „о будућности последице рата“, казао је своју ријеч и највећи ауторитет министар председник гроф Тиса о Новој години 1915. Нико није тада међу аустријским и мађарским државницима сматрао да су те изјаве преурађене.

Износећи своје погледе, ТДКА је подијелила „након зрелог размишљања“ православно свећенство, које дјелује у политичком которском котару, на три групе: у I групу сврстала је „оне који никада нијесу дали повода за било какву замјерку, и описани су у цјелини као поуздани...“. Ту се спомиње 22 имена, међу којима парох Костић из Радовића, кога мало даље препоруча за достојанство протопрезбитера; у II групу спадају „они чије дјеловање и даљњи боравак у подручју ратне луке мора бити означен као сумњив, а они сами као више или мање непоуздани, прожети српским иредентизмом...“ Њихова имена вриједи изнијети. То су:

²² idem: као под бр. 5, св. 681: Намјесништво Министарству за богоштовље и наставу Res. бр. 7410 од 2. аугуста 1915.

²³ Последице српских побједа код Рудника, Суворора и Колубаре, након којих су Срби ушли 2. децембра 1914. у свој Београд, на српској fronti владало је релативно затишје. Србија није готово годину дана била јаче узнемиравана на своме државном територију. Аустрији је требало војске за источни (руски) фронт и за новостворени талијански, зато није могла подузмати против Србије веће акције.

	боравиште	Опаска	
Теофил Даниловић, калуђер	Савина	Сва четворица напустили су подручје Которског поглаварства на потицај грчкоисточног епископа. Казнени поступак по § — у 283, 284 и 314 к. з.	
Марко Поповић, прото и парох	Херцег-Новога		
Јован Бучин, прото и парох	Котора		
Никола Миџор, прото и парох	Рисна		
Илија Балић, парох	Каменари		
Саво Накиченовић, парох	Кути		
Илија Поповић, парох	Ђурмани		(оловком: спада у III групу)
Марко Станишић, парох	Камено		
Ђорђе Самарџић, парох	Кривошије		
Милан Нетовић, парох	Поди		

У III групу улазе „они који дјелују у предјелима заузетим по Црногорцима, па ће се о њима донијети касније суд“. „Али они који су“, каже се даље, „примили Црногорце као пријатеље и ослободитеље, па и уз звоњаву звона, свечаним бесједама и банкетима, који су неувијено исказивали у својим говорима и својим чинима своје српске иредентистичке осјећаје, ти не би смјели, уколико нијесу већ запали у колизију с казним законом, бити даље трпљени не само на подручју ратне луке него уопће на аустријском тлу, и плаћени као пароси од стране државе“. Међу те убраја нарочито Даниловића, Миџора, Марка Поповића и Бућина. „Уколико се не би могло провести одмах или барем након рата њихово удаљавање из ратне луке, то безувјетно не би смјели као протопрезбитери вршити своје функције према другим свећеницима“.

ТДКА се такођер оборила и на „католичке свећенике Антуна Милошевића, Марка Вучковића и Ива Учелинија“ и за њих каже да „су крајњи србофилски политичари и фанатичари“, па тражи да такођер буду одстрањени из Боке. ТДКА „мора из војничких разлога бити највише заинтересирана да несавјесни и безобзирни заводници и хушкачи иначе честитог и династички расположеног пучанства буду на вријеме раскринкани и удаљени, док још нијесу сасвим свршили своје дјело и док може бити поправљена штета коју су проузрочили. О тим жељама, које су ограничене на најмању мјеру, треба водити рачуна“. каже ТДКА, „јер политички начин мишљења и поуздање народа могу у рат-

ној луци у даноме часу дјеловати због мјесне ситуације на војничке прилике“.

II Извјешћујући Министарство рата, ТДКА каже за православног которског епископа Боберића „да му се не може ништа приговорити. Напротив, од свога именованња трудио се увијек да задовољи сваку владину жељу. То што га његов клер не воли, најбољи је доказ да његов режим није у складу с идеалима и настојањима његова свећенства. Сасвим је другачије са подређеним свећенством. Иако грчкоисточно свећенство, које дјелује у подручју ратне луке, не ваља бркати с херцеговачким, то ипак припада највећим дијелом борбеној грчкоисточној цркви“. Затим се каже да „се велики дио свећенства, које је одгојено у последње вријеме под либералним режимом, наклоњеним Србима, а од најњежније младости и затим у школи питано панславистичким и нарочито великосрпским идеалима, састоји из слијепих, религиозних и српско-националних фанатичара, чији је видокруг ограничен, а непопустљивост српско-православне цркве позната“. ТДКА налази да је у томе правцу „дјеловао и јужњачки темперамент Јужних Славена који се лако заноси за неку идеју, као и њихова нарав која нагиње фантастичним представкама и политизирању, па и то што велик дио свећенства стоји на прилично ниској степеници просвјете и лако се тако споразумијева са сељаком са којим га, уосталом, вежу свакојаки родбински интереси, и једнаки им је начин живота“. Признаје „да је српско-православна пропаганда добила посљедњих година на терену и упливу у јужној Далмацији и такођер у Боки... да тој сврсисходној дјелатности грчкоисточног свећенства, која је стално расла на интензитету и граничила с фанатизмом, није пружен никакав отпор од стране римокатоличког свећенства, већ да је чак дошло до тајног споразума под водећим особама, без икаква обзира на интерес католичке цркве и државе, можда да се само задовоље особне амбиције појединих људи“.

Додирује и римокатоличког бискупа которскога Учелинија, за кога каже да „је стар, мирољубиви господин који се пред више година повукао од јавнога живота да несметано настави своје студије на пољу поредбене књижевности, па је препустио вођење бискупије младом канонику Милошевићу, своме нарочитом љубимцу, коме се слијепо повјерава и под чијим је потпуним упливом“.

„Каноник Милошевић“, каже се даље, „типичан је католички свећеник — Бокељ. Родом из Доброте код Котора, одгојен у србофилској околини, подржава најбоље односе с већином водећих Срба и србофила Боке. Означује се опћенито као предестинирани которски бискуп. Како је властољубив, чини се да тежи ипак још и за другим частима. Не ступајући нарочито видно, умије да врши сасвим знатан уплив и на унутрашње прилике Далмације и да прибави својим рођацима и пријатељима упливна мјеста и

синекуре. Припада србофилској хрватској националној странци (народњацима), у живом је саобраћају са појединим водећим личностима славенских странака у Далмацији и нарочито је „персона гратисима“ код дворског савјетника витеза пл. Вуковића који је сада у Бечу, као заступник на Царевинском вијећу, односно члан Господске куће, међу савјетницима водећих министара и до прилике и саме круне. Од часа тзв. ријечке резолуције. . . каноник Милошевић и с њиме остали свећеници римокатоличке конфесије, који дјелују политички, врло су ревно поборници тог новог политичког курса, Наравно, то је искључило сваку борбу између католичке и грчкоисточне цркве у подручју ратне луке и користило је Србима и њиховим аспирацијама“, па наставља: „Тадашњи намјесник, барун Нардели, и сам Дубровчанин Србин, није видио или није хтио видјети какве опасности крије у себи та србофилска политика за државу и да мора служити само као плашт великосрпским аспирацијама и великосрпском иредентизму. Па и мјесне политичке и полицијске власти држале су се потпуно пасивно. И тако су се могли видјети како се католички грчкоисточни свећеници заједнички натјечу у посљедњим изборима за Царевинско вијеће у агитацији за радикалног српског заступника др Вукотића, за чији су избор пружили свој родбински уплив и емисари црногорског краља. Да је дјеловање каноника Милошевића у Боки и уопће у Далмацији пријатно Србима, може се видјети и из тога што му је Ватикан понудио част католичког митрополите Србије кад је водио средином прошле године преговоре са српском владом о склапању конкордата“.

Тражећи да се унесе нешто борбеног духа у овдашње католичко свећенство, ТДКА препоруча „да се уведу овамо славенски фрањевци најнепопустљивије боје, из којих би се тада имао узети и бискупов наслједник“. Каже се даље да „је у Боки Которској пет фрањевачких самостана: Котор, Херцег-Нови (2), Пераст и Прчањ. Самостани у Перасту и Прчању су распуштени, у Херцег-Новоме (у граду) препуштен је капуцинима, у фрањевачким самостанима у Котору и Херцег-Новоме (изван града) само су по два братра, далматински Хрвати додуше, али се држе далеко од политичког живота и нијесу, иначе, схватили да се приближе више пучанству. Напротив, капуцини у самостану у Херцег-Новоме (у граду) талијански су држављани и веома омиљени у пуку, али већином су стари људи који се одају сасвим своме звању и никада не дају повода било каквој сумњи. . . Будући да су овдашњи католички свећеници одани политици „Слоге“, па се њоме и увелике компромитирају, тако да се чини да је с њима сложан и бискуп Училини, то се њихово регенерирање намеће као журно“.

ТДКА настоји, коначно, оправдати своје тражење тиме што истиче да „се поуздање пучанства јако одразује, услијед близине границе, у подручју ратне луке на овдашње политичке при-

лике“, па како „мјере које безувјетно треба провести у војничком интересу, у интересу државе, прелазе ипак дјелатну сферу Намјесништва у Задру“, ТДКА моли Министарство рата „да потакне да се потребите одлуке прихвате на надлежном мјесту“.

Какву су важност давале војне власти томе питању, довољно је напоменути да је ТДКА назначена, доиста, у наслову списка, али је спис лично потписао 22. маја 1915. Res бр. 13098 — Блр) ф—м—л Weber, у име команде ц. и к. балканских војних снага («Kommando der k. u k. Balkanstreitkräfte») Feldpost 305.

Спису је приложен „попис католичких и православних свећеника против којих су засноване мјере:

а) католичко свећенство

1. Антун Милошевић боравиште: присилни домицил у Задру;
опаска: премјештај у шибенску бискупију.
2. Маркус Вучковић боравиште: врши душобрижничку службу у утврђеном граду Котору;
опаска: иако је пријатељски расположен према Србима, никада се није изложио. Може остати у Котору.
3. Иво Учелини боравиште: војнички жупник («Feldkurat») у Пули;
опаска: док је био администратор жупске цркве у Занковићима, опћина Спич, својим је владањем увелико крњио углед државне власти у оној најјужнијој тачци наше Монархије.

б) православно свећенство

I група

1. Јован Бучин боравиште: присилни домицил у Бечу;
опаска: умировити га чим прије.
2. Никола Миџор боравиште: конфиниран у Лајбницу;
опаска: умировити га чим прије.
3. Марко Поповић боравиште: присилни домицил у Задру (сада се налази у Бечу код брата);
опаска: умировити га чим прије.
4. Теофил Даниловић боравиште: присилни домицил у Задру;²⁴
опаска: умировити га чим прије.

²⁴ »Kriegsüberwachungsamt« (Уред за ратни надзор) у Бечу у допису бр. 100.303 од 23. марта 1917. каже да му је „привремени боравак у Савини код сестара, чему је манастир био противан, јер да је увриједио епископа и да је луд. И доиста, био је у шибенској болници на психијатријском мотрењу“, док је Редарствени одсјек Намјесништва (P-725/3 од 17. новембра 1916) запазио да је почетком рата, изгледа, на осваду грчкоисточног епископа био конфиниран у Задру (X. А. З.: као под бр., 5, кат. пот Прот. P. год. 1915/1918, сноп I а, св. 694).

5. Илија Балић боравиште: Каменари;
опаска: настоји да буде позван у војску као војнички парох.
Може остати у Боки под врло строгим надзором.
6. Саво Накиченовић боравиште: Кути;
опаска: може остати у Боки. Код првог неповољног запажања поступиће се против њега.
7. Марко Станишић боравиште: Камено;
опаска: као у претходнога.
8. Ђорђе Самарџић боравиште: Кривошије;
опаска: као у претходнога.
9. Милан Нетовић боравиште: Поди;
опаска: као у претходнога.

II група

Боравиште: у крајевима запосједнутим од стране Црне Горе, било да су побјегли у Црну Гору или се налазе у подручју од ње запосједнутом.

Опаска: одлука задржана док не наступе нормалне прилике.

Оловком: три католичка свећеника вратили су се у Боку дозволом војничке власти и постављени су под полицијски надзор.

Пет грчкоисточних свећеника не могу и неће бити припуштени у Боку, јер војничка власт неће и не може дати приста-
нак на то“.

Министарство за богоштовље и наставу, које је Министарство рата упознало са читавом ствари, затражило је од намјесника Атемса да јави своја запажања „о србофилском дјеловању једног дијела римокатоличког и православног свећенства“, да „У вези с тиме заузме став и према особним промјенама које жели војничка страна међу свећеницима јужне Далмације, као и према потицајима за изградњу организације фрањевачког реда у тој области“, а такођер, „на који начин да се доскочи евентуалним субверзивним настојањима грчкоисточног свећенства“.²⁵

Намјесништво је већ раније, 30. јуна 1915, нотом је примило извјешће ТДКА, доставило га у препису Которском поглаварству тражећи да извијести о политичком понашању седморице православних и католичких свећеника. Поглаварство је дало 19. јула 1915. детаљне карактеристике о њима, и баш:²⁶

„1. *Теофил Даниловић*, калуђер манастира Савине, родом из општине Херцегновске. — Као помоћни свештеник за својег боравка у Дубровнику (6 година), Котору и Херцег-Новоме, Даниловић се радо дружио са најистакнутијим Србима те исте ко-

²⁵ Х. А. З.: као под бр. 5, св. 681: спис Министарства за богоштовље и наставу бр. 1927. од 21. јула 1915.

²⁶ idem: као под бр. 5, св. 681: Намјесништво бр. 2693 од 30. јуна 1915 — Поглаварство бр. 1469/res. од 19. јула 1915.

кетизирао; . . . „Даниловић је српско-радикалног мишљења. Након букнућа рата он се, додуше, према јавности држао сасвим резервисано, али је зато тим више настојао да у манастиру под изликом вршења црквених дужности дође у додицај са народом из околице“. — Упозорио „на његово дјеловање изријеком епископа Боберића те отворено изразио своје зачуђење кад га је епископ Боберић у децембру пр. г. именовао катекетом при основним школама у Херцег-Новоме и Топлој“. — О томе се увјерио након кратког времена и сам се епископ, тако да је од мене напрешно затражио да Даниловић ради својих неприкривених симпатија према нашим непријатељима (Србима и Црногорцима) безодвлачно из манастира Савине дотично из цијеле епархије буде одалечен. О томе имао сам част извијестити то ц. к. Предсједништво под бр. 480 (15) res. 25. вељаче. — Овом кораку епископа не само политичка непоузданост него регби и други разлози (ријечкање између њих. . . и приговора што епископ држећи у манастиру жену кључарицу даје свештенству слаб примјер и што га често тобоже опазише у припитом стању). — Ну како било достатна је политичка непоузданост Даниловића да затражим његово одалечење из овог котара, а то тим више што он као домаћи син ужива доста велики уплив у народу, што сам увјерен не би никада употребио на корист наших државних интереса“.

2. „*Никола Миџор*, парох и окружни протопрезбитер рисански, прије лојалан. Но у задње вријеме, а особито од I балканског рата (1912—1913), он се са својим владањем чешће пута властима замјерио. Преокрет приписати упливу сина Божидача, правника, који је ради српско-иредентистичког понашања више пута био кажњен, а сада се налази у Србији, камо је још прије рата био побјегао. — Ради знакова душевне абнормалности односно тужби било је покренуто пред неких 10 година питање умировљења. . . захвалити интервенцији ондашњег епископа Петрановића, с којим је био у сродству“, није се поступило. Предлаже умировљење.

3. „*Протопрезбитер Марко Поповић*, парох херцеговски политички сасвим компромитован. Исти је отрага 16 година, кад је долазио у Црну Гору велики књаз Константин Константиновић, пошао у Бар да му се заједно са црногорским свештенством поклони. Осим тога, он је више пута био на Цетињу, учествујући у разним народним и дворским црногорским свечаностима, о походима к својти у Бару ни не говорећи. — Прото Марко Поповић је даље у свакој политичкој борби у Боки Которској активно учествовао, улажући сав свој уплив на подређене му свештенике и на народ да присвоје његово мишљење; пако је сам у свему слушао начелника општине херцеговске Јефта Гојковића“. — О њему такођер у допису већ цитираном бр. 1710 од 24. новембра 1914. под насловом »*Familie Popović aus Đurmani*« који је био управљен ТДКА. — „Његов повратак као пароха протопрезби-

тера у Боку Которску немогућ. Штетно би дјеловало на народ“. Предлаже умировљење.

4. „Протопрезбитер Јово Бућин, парох которски, био је већ ради својег политичког рада и због својих србофилских идеја у своје вријеме за казну премјештен из Дубровника (гдје му је прије тога било одузето и право катекизирања на средњим заводима) у Котор. Но и у Котору се вазда истицао као радикални Србин. Особито пак откада је био изабран заступником на Далматинском сабору, Бућин није изоставио ниједне прилике да се политички не истакне. Знајући епископу наметнути своју вољу, он је индиректно располагао са осталим свештенством у Боки, те је стога уживао код највећег дијела неограничена уплива. Представљајући се браниоцем и заштитником омладине, особито тзв. српске, побудио је у њој протудржавне идеје и натјерао да се и она почела бавити политизирањем, исмјехавајући се родитељским и школским опоменама, презирући мјере власти. — Након букнућа рата Бућин као таоц интерниран, а касније на његову молбу отпремљен у Беч, гдје се још данданас налази под надзором власти. — Никако га вратити након свршетка рата у Котор, јер би услијед његовог интернирања био сматран српским мучеником“. Предлаже умировљење, а подредно свакако премјештај.

5. „Каноник Милошевић присташа је хрватске народне странке и ватрени заговаратељ српско-хрватске слоге. Премда је исти постао каноник у размјерно веома младим годинама, то ипак није посвећивао римокатоличкој цркви у Котору онога рада и мара како би морао и како би то прилике цркве у овом изложеном мјесту изискивале. Каноник Милошевић више је политичар него свештеник. Тежио је за тим да у Котору па у свему буде водио одлучну улогу, а особито да би Доброћанима, људима климавог политичког увјерења, сачувао и ту слабу ћуд без обзира да ли је то хрватству на корист или не. — У Котору знао се улагивати и наметнути свакој мјеродавној личности заступничких (Вуковић, Бианкини) и чиновничких кругова, само да нађе заговаратеља својих дотичних добротских захтјева на компетентним мјестима. У задњим изборима за Царевинско вијеће био је један од најжешћих агитатора за Србина дра Божидара Вукотића. — На бискупа Учелинија знао је стећи такав уплив да га је бискуп у свему слушао и њега против свих тужаба узимао у обрану“.

6. „Каноник Марко Вучковић српског је мишљења. Његова браћа сви су Срби (католици). Дон Марко Вучковић за својега боравка у Котору (откада је постао каноник) највише је опћио у српском друштву, а дапаче се хранио код једне српске обитељи заједно са неким ђацима Србима и грчкоисточним свештеницима. За вријеме избора за Царевинско вијеће био је и он између највећих присташа дра Божидара Вукотића. — Од тада па све до данас он се држао у политици сасвим резервирано, а да није дао повода, осим већ поменутог дружења са Србима, никаквом

другом неповољном опажању. — Кад се радило о евакуацији Котора, он је сам од католичког свештенства, приволом војничке власти, остао у тврђави гдје врши душобрижничку службу“.

7. „Дон Иван Учелини, капелан у Шкаљарима, налази се сада као војнички курат у Пули. — Док је био администратор жупске цркве у Занковићима (опћина Спич), својим је владањем увелике крњио углед државне власти у оној најјужнијој тачци наше Монархије. Онда велики присташа слоге здружио се са грчкоисточним житељима Спича да на челу истих обори при задњим опћинским изборима заслужног начелника Франа Лукшића и његову странку. У овоме своме раду не само што је устрајао успркос изричитим опоменама политичке власти већ се јавно и приватно ругао свим настојањима поглаварства наглашујући да су прошла и за народ Спича она времена када је слијепо слушао упуте политичке власти. Ради овога поступка био је од бискупа премјештен из Спича у Шкаљаре. Дошавши у Шкаљаре, дон Иван Учелини придружио се странци права, која је у Шкаљарима у већини, али је вазда остао онај немирни дух којему се не смије са гледишта државних интереса поклонити никакво повјерење“. На акту је потписан Giurranovich, што значи да се вратио из Сарајева и да и даље замјењује Будисављевића.

Тако је Намјесништво било у стању да већ 2. августа 1915. одговори Министарству за богоштовље и наставу,²⁷ напомињући да „је била увијек особита пажња посвећена држању грчкоисточног свећенства Боке Которске“, па наставља: „да се српски елемент и његов клер понашао веома обазриво у прошлим годинама, тј. и за вријеме балканског рата, тако да власти нијесу налазиле разлога да иступе у нормалним уставним приликама дјелотворним репресалијама. Споменуто опрезно држање било је, додуше, великим дијелом свакако само вањски изглед, јер већ догађаји у почетку рата љети 1914. доказали су постојање раширеног ипак расположења пријатељског Србима међу грчкоисточним свећенством и таквог неповољног утјецаја на дио пучанства у подручју ратне луке, из чега слиједи нужда која се не да тајити, да се учини крај једном за свагда томе покрету и нарочито раду његових главних вођа, грчкоисточном клеру уколико је компромитиран“.

Намјесник Атемс прилаже у ту сврху као рјешење првог постављеног питања преглед конкретних мјера „које ја планирам у погледу појединих свећеника у политичком котару Котору“, који се поклапа са већ цитираним прегледом што га је дало ТДКА и котарско поглаварство у Котору, и нада се да „ће се те одредбе провести без великих потешкоћа против грчкоисточног свећенства“, јер се неће наићи „на неке запреке од стране грчкоисточног епископа Боберића који се, без обзира на своју недовољну иницијативу, показао до сада увијек према државним властима по-

²⁷ Х. А. З.: као под бр. 5 и 22.

датан и послушан. Свакако, требат ће код умировљења поступа-ти с нарочитом енергијом. Неће, вјеројатно, доћи до потешкоћа законске или управне нарави код новог заузимања мјеста. . . па ће требати код новог постављења поступати са „највећом стро-гошћу“, при чему ће требати „упријети и код епископа Бранко-вића да најтачније надзире свећеничко сјемениште, тј. учитеље и гојенце. . . и намакнути, преобразбом постојећих грчкоисточних заклада, средства да би подмладак могао полазити више теоло-шке науке на универзи у Черновицама. . . Са напријед спомену-тим конкретним одредбама и тим управо описаним опћим наче-лима имат ће се тежити реформацији грчкоисточног свећенства у Далмацији и нарочито у Боки, гдје су се његови недостаци нај-штетније показали“.

У другом питању „да се енергично и сврсисходно потисне конфесионална моћ грчкоисточне цркве у јужном подручју ратне луке“, намјесник Атемс се не слаже у свему са војничком вла-шћу, велећи да се „директно не може бавити тиме државна упра-ва богоштовља из разумљивих разлога, већ то мора узети на себе свећенство католичке цркве“, па додаје: „Ја нијесам у стању након учињених запажања да дадем тако неповољну оцјену о ка-толичком свећенству котара которскога, како је то урадила ТДКА, иако у појединим случајевима, додуше, могу то ипак дје-ломично потврдити. Ако се католичком свећенству Боке може приговорити, то је најприје што је било врло толерантно према грчкоисточној цркви. На то се мора указати и са становишта вла-де чак као непожљено, особито с обзиром на осјећаје неприја-тељске према држави од стране толиких грчкоисточних свеће-ника.

Тежи је приговор што су поједини католички свећеници из-разито заступали у активној страначкој политици тзв. „Слогу“, тј. мисао сложног скупног иступања католика Хрвата и грчко-источних Срба“ и надовезује на то: „У политичким неважним, неекспонираним подручјима може национална и вјерска слога са-мо бити пожељна, али у политичким веома осјетљивим погра-ничним областима Боке то не вриједи, и морам се свакако сло-жити с војничком влашћу да су заступници католичке цркве до-пријели на тај начин конзервирању или чак јачању српског еле-мента у Боки“.

Намјесник неће да уђе „пближе у лојално-династичке осјећаје католичког бискупа монсињора Учелинија“, али ипак ка-же: „Не смијем пропустити да не кажем да је и он, стојећи на некој либералној степеници знаности, био толерантан према Ср-бима. У строго католичким круговима замјерило се монсињору Учелинију да је као бискуп посветио Дантеов превод, завршен

пред мало година, Хрватима и Србима Боке.²⁸ Године 1914. био је неопрезан што је код неке пасторалне визитације у претежно српској општини Будви допустио да му искажу нарочито поштовање ученици грчкоисточне конфесије које је чак, како се говорило, обдарио сликама светаца. На тај случај указала је у своје доба и србофилска штампа непријатељски расположена према цркви као на лијеп примјер вјерске толеранције и одала бискупу Учелинију признање. Иако сам ја потпуно увјерен да је тај достојанственик сигурно радио сасвим без политичких намјера, тада је ипак неугодно дјеловало на мене то признање једном католичком бискупу у оној екстремно радикалној штампи“.

„Каноник Милошевић мора, свакако, другачије“, наставља Атемс, бити оцијењен. Недвојбено, био је активан у политичком животу и при томе промицао „Слогу“. Његове главне тежње ишле су за тим да осигура себи бискупску столицу у Котору. Страначку политику и страначке интриге сматрао је за то као најприкладније средство. Даљњих политичких циљева једва да је имао. Напротив, наглашавао је увијек своје родољубне осјећаје. Намјеравам да каноник Милошевић... буде примљен у други дијецезански каптол, и то у шибенски. Тамошњи бискуп Папафава, који држи до дисциплине, умјет ће с њиме поступати“.

Намјесник износи и то „да је Иван Учелини, римокатолички капелан у Шкаљарима, сада војнички жупник у Пули, о чијем држању Которско се поглаварство не изјашњава најбоље, нећак монсињора Учелинија“.

Намјесник признаје да „су недостаци, који се не дају заиста занијекати код једног дијела католичког свећенства у Боки, многоструко у посљедње вријеме преко сваке мјере претјерани пакосним денунцијама, у којима је недавно преминули порезни чиновник Накић-Војновић, у Котору био мајстор. Дио тих оптужби био је поднесен и разним високим мјестима у Бечу“, па сматра нарочито да истакне „да је често веома тешко или управо сасвим немогуће разјаснити право стање ствари баш због тих денунција типичних за Далмацију“.

²⁸ Више неголи је Атемс казао, било је то што је Учелини посветио свој класични пјеснички превод Дантеове „Божанствене комедије“ „слози и љубави Хрвата и Срба — једнокрвне и једнојезичне браће“. Још је значајније што је то било у доба кад је Аустрија инсценирала велеиздајничке процесе, као што је био онај у Загребу, да би оправдала анексију Босне и Херцеговине. Због те посвете аустријске полицијске власти забраниле су да се Учелинијев превод продаје јавно. Својим политичким ставом Учелини је био осамљен међу далматинским католичким бискупима. Издвојио се високо међу њима. Иако Атемс напада Учелинија, то чини ипак са много обзира, свјестан да се ради о великом бискупу који се није жацао, кад је требало, да се супротстави и цару у Бечу и папи у Риму на одбрану нације и националних тековина (славенског богослужја). Неко је вријеме био заточен у Котору за вријеме рата, а затим на Лопуду до пада Ловћена 1916. у аустријске руке. Био је одликован црногорским орденом Данила I.

„Што се тиче *трећег питања*, о евентуалној изградњи организације фрањевачког реда у области Боке, Намјесник наводи да „у Далмацији постоје двије провинције реченог реда: једна за унутрашњост са централом у Сињу, а друга за обално и оточно подручје са централом у Задру“, и за задарску каже да „не заступа галијански, већ хрватски смјер“. Исправља војничку власт велећи да „фрањевачки самостани у котару Котору припадају задарској провинцији, а не Венецији. Тачно је да су фрањевци у Боки сада сасвим повучени и да је потребно њихово регенерирање, што предвиђа да се може постићи на два начина:

Ако се хоће, како ТДКА мисли, супроставити грчкоисточном утицају у подручју ратне луке неко нарочито борбено свећенство, тада би за то долазили у обзир у првом реду чланови сињског фрањевачког реда. Тај редовнички клер има у далматинској унутрашњости бројне жупе у својим рукама, у јавном је животу веома окретан и у широким слојевима сеоског пучанства веома упливан. У већим мјестима у јаком је сукобу, додуше, са либералним грађанским круговима. Његова је борба против српског елемента жестока и прожета лојалним тенденцијама. Не смије се ипак прешутјети да баш фрањевци провинције сињске, слично као тај ред у читавој Босни и Херцеговини, показују прејаку склоност према свјетовној моћи и активној политичкој дјелатности, што штетно утиче на њихова иначе добра својства.

Ако се подручје Боке хоће изручити тој провинцији, изазвао би се тамо свакако одмах жестоки бој против грчкоисточне цркве, тиме би у исто доба били највјеројатније извргнути политичким нападајима тих редовника и не мали дио хрватског католичког пучанства, наиме бољи градски кругови, на које власти морају рачунати, и мјесто да се чвршће прикључе влади, сигурно би се удаљили од ње у своје нерасположењу. Расправљајући о томе, не бих могао нарочито савјетовати преношење дјелатности фрањеваца далматинске унутрашњости у Боку. Мислим, штавише, да би требало тежити једном можда мање брзом, али зато сигурнијем успјеху, да самостани политичког котара Котора остану провинцији задарској, али да се изврши јак притисак на њезину управу да обнови до сада затворене самостане Боке и да уопће трајно ојача тамо организацију и положај реда. На тај ће се начин уплив католицизма у Боки стално дизати на штету грчкоисточне цркве, тим више што фрањевци задарске провинције имају врло добре, интелигентне силе“.

Намјесник се осврће и на „питање да се као насљедника данашњег католичког бискупа узме у изглед такођер неки фрањевац“, па каже: „Сматрам по своје објективном мишљењу још

неактуелним, будући да монсињор Учелини, иако у одмаклој до- би, још је ипак прилично снажан човјек тако да испражњено мје- сто није још тако скоро у изгледу. Овисит ће у своје вријеме, ка- ко ја мислим, о конкретним приликама, из којег круга да се изабере нови бискуп. Нека ми је слободно опазити да има управо између вишег секуларног клера земље неколико борбених свеће- ника (као посвећени бискуп Царић у Макарској), од којих би мо- гао један или други у даном случају бити узет у обзир“.

Намјесник обавјештава при крају министра за богоштовље и наставу да намјерава, „уколико ми дозволе службене прилике, отпутовати у подручје Боке Которске. При томе обавијестит ћу се и код поглаварствене и војничке власти и осталих фактора који долазе у обзир, међу осталоме, потанко и о држању католич- ког и грчкоисточног свећенства. Употријебит ћу прилику да се особно договорим с бискупом монсињором Учелинијем и том при- ликом да му повјерљиво и одлучно изнесем став владе у горњем питању“.

Потврђујући пријем извјештаја, Министарство за богоштов- ље и наставу тражи да му се након пута по Боки изнесу запажа- ња, као и прикладни предлози у погледу потакнутих особних про- мјена у клеру.²⁹

Даљњег дописивања у Хисторијском архиву у Задру нема. Треба овдје напоменути да то што Задарски архив данас има, то су само фрагменти које је добио из Беча након II свјетског рата, док је прави архив бившег Далматинског намјесништва од 1878— 1918. спаљен у Сплиту 1943. у бившој бановинској палачи.

Документи, овдје изнесени, јасно показују да је Бока Котор- ска и 1914. била народна, једнодушно југославенска, онако како је то била и 1848. када је прихватила идеале илиризма, а исто тако и 1860. када су Бокељи стали као један човјек уз народну анексионистичку странку и за заступнике изабрали само народ- њаке (кап. Луку Триповића, Шћепана М. Љубишу, др Бернарда Верону и кап. Јозу Ђуровића). Одбацујући аустријску девизу »Divide et impera« и њезине методе, Бока није изневјерила ни 1914. своје старе идеале. То јој признају и њени непријатељи у документима који су изнесени у овом напису. Била је и остала досљедна у својем национално-политичком држању.

Др Јосип Берош

²⁹ X. A. З.: као под бр. 5, св. 681: Министарство за богоштовље и на- ставу бр. 2535 од 13. септембра 1915.